

Мусій В. Б., д. філол. н., професор,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна)
v.musii@onu.edu.ua

**ПРО КУРС «FICTION TA NON-FICTION:
СЛОВЕСНІСТЬ ЯК МИСТЕЦТВО ФАКТУ ТА ВИМИСЛУ»
В АУДИТОРІЇ МАЙБУТНІХ ЖУРНАЛІСТІВ**

Анотація. У статті мотивується включення лекційного курсу «Фікшн та нон-фікшн: словесність як мистецтво факту та вимислу» до системи навчання студентів факультету журналістики, реклами та видавничої справи. Перший фактор – набуття категорією «перехід» ключового значення як в оцінці стану усього світу, так і окремої людини. Другий чинник – зміни у вербальному мистецтві. Літератори прагнуть документальності, правдивості, наближення свого твору до дійсності. Журналісти, навпаки, намагаються бути схожими на романістів та використовують художні наративні стратегії літераторів. Таким чином словесне мистецтво виявилось на межі між фактуальністю та вигадкою. Саме це явище стало об'єктом уваги у тому курсі, про який йдеться.

Студентам пропонується порівняти журналістські жанри, які створено з дотриманням стандарту, та твори нової журналістики.

Ключові слова. порубіжний стан, журналістика, інтерв'ю, фактуальність, документальність, художність, жанри журналістики.

Abstract. *The article motivates the inclusion of the lecture course «Fiction and Non-fiction: Literature as the Art of Fact and Fiction» in the curriculum for students of the Department of Journalism, Advertising, and Publishing. The first factor is the growing significance of the concept of “transition” in assessing both the state of the world and the individual. The second factor is the transformation of verbal art. Writers strive for documentary, truthfulness, for bringing their work closer to reality. Journalists, on the contrary, try to be like novelists and use narrative strategies of artistic writing. This phenomenon is the object of attention in the course. Students are invited to compare journalistic genres that are created in compliance with the standards and works of new journalism.*

Key words: *border state, journalism, interview, factuality, documentary, artistic quality, genres of journalism.*

Актуальність. «Fiction та non-fiction: словесність як мистецтво факту та вимислу» належить до кола вибірових дисциплін, які на тепер викладаються слухачам другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «Журналістика». Освітньою програмою передбачено 40 лекційних годин і залік як форма підсумкового контролю.

Метою публікації є намір пояснити, чим саме може збагатити майбутніх журналістів як фахівців масової комунікації така дисципліна.

Виклад основного матеріалу. Відповімо на декілька питань. Спочатку – чому саме літературі фікшн та нон-фікшн присвячено навчальну дисципліну. Вибір обумовлено декількома факторами. Головний – особливість нашого часу. Справа у тому, що одна з найхарактерніших ознак нашого сьогодення – порубіжний стан (на будь-якому рівні – від взаємин між країнами світу до буття окремої приватної людини і навіть внутрішнього стану цієї окремої людини). Ця, скажімо так, каузальна обставина віддзеркалюється й на стані царини словесності: вона трансформується не тільки на тематичному або мотивному (події, про які повідомляється у творі) рівнях, але й на жанрово-родовому також. Констатуючи зміну механізмів функціонування літератури, О. А. Іванова серед багатьох ознак цього процесу називає «тяжіння до нівеляції межі між фактуальними (орієнтованими на реальний факт) й фікціональними (орієнтованими на вимисел) творами». «Іноді, – пише дослідниця, – без додаткових даних взагалі важко визначити, яким є текст, документальним чи художнім, при тому що документальний цілком може витворювати віртуальний

світ, використовуючи окремі факти про реальні події і реальних осіб (будувати версії), а художній – просто переповідати конкретну ситуацію з життя, без найменшого розширення горизонту бачення (будувати оповідь)» [3, 26]. У результаті письменники тяжіють до фактуальності, а науковці, які популяризують ідеї своїх досліджень, або журналісти, які мають спиратися тільки на факти, навпаки, тяжіють до фікційності будь то передача потоку свідомості героїв їхніх репортажів, зміна точок зору, коли читач іноді не може одразу зрозуміти, у чому сприйнятті надано картину світу, або порушення лінійності у відбудові подій з метою посилення напруги, виклику зацікавлення читача. Про подібне тяжіння до фікційності свідчить авторська рефлексія стосовно жанрової природи твору. Візьмемо як приклад «Інстинкт істини. Імпресії та медитації» Володимира Базилевського, який, до речі, починав як одеський журналіст. У нотатках під назвою «Автор воліє дещо прояснити» (ними він починає діалог з читачем), В. Базилевський використовує такі терміни для визначення жанрової природи своєї книги: «записи», «критичні мініатюри», «щоденник». А далі супроводжує критичні та публіцистичні замітки власними віршами, наближаючи тим самим свою критичну прозу до художньої. Або інший приклад: оповідання О. Михеда «Мороки», перша частина якого – міфопоетична (йдеться про покарання селян бісами), а друга цілком присвячена проблемам когнітивної науки і за своїм жанром наближається до нарису або есе. Звідси – питання: яким є твір: художнім, науково-популярним, документальним, публіцистичним тощо.

Одразу слід зазначити, що перед викладачем постає складна проблема: яку типологію, які визначення можна надати для вербальних текстів, що будуть розглядатися на заняттях. Справа у тому, що на сьогодні ще не сформовано такого визначення змісту категорії «література нон фікшн», яке б було позбавлено протиріч та задовольнило б кожного із дослідників. Критерій «художність» (література художня / література нехудожня) виявляється доволі абстрактним (чому, наприклад, ми маємо відмовляти мемуарній або автобіографічній прозі у художності, якщо автор твору спирається на індивідуалізацію, використовує засоби художньої виразності, а сюжет відбудовує як розвиток конфліктних взаємин між персонажами). Критерії «достовірність» («документальність», «факт») / «вигадка» також виявляються не дуже вдалим (автор твору, який читачами і науковцями визнається суто художнім, може спиратися на документи, вводити реальних історичних осіб як персонажів).

Хоча, безумовно, намагання подолати теоретичні лакуни в урозумінні словесності все ж мають успіх. Обмежимося посиланням лише на одну працю у цієї галузі. М. М. Варикаша запропонувала низку дефініцій: фіктивна, тобто

художня («fiction») література, у якій домінує вимисел; її підвидами є власне фіктивна («absolute fiction»), частково автобіографічна («partly autobiographic fiction»), а також історична («historical fiction») література, у якій «дія відбувається на фоні реальних історичних подій», але вона «позбавлена автобіографічності». Наступна категорія, яку виділяє дослідниця, – межова література («border fiction»), або псевдо-фіктивна («pseudo-fiction») – «цілком автобіографічні твори, написані в різних жанрах художньої літератури, зокрема роман, оповідання, новела тощо; та література псевдо-не-фіктивна («pseudo-non-fiction») – твори власне фіктивної літератури, написані в жанрах не фіктивної, але з метою надання їм правдоподібності» [1, 31] Що ж стосується нефікційної словесності («non-fiction»), то до неї М. М. Варикаша відносить фактографічну літературу («сухі записи й нотатки митців, їх ділові листи – усе те, що, безсумнівно, не має художньої вартості, проте допомагає нам ознайомитись з фактами життя митця, глибше зрозуміти його творчість», а також документальну публіцистику, «жанрами якої виступають некролог, стаття, інтерв'ю, рецензія та ін.» [1, 33-34]. Безумовно, і наведена типологія жанрів не є досконалою, що, у свою чергу, спонукає до подальших пошуків, у тому числі й шляхом порушення проблемних питань під час аудиторної роботи.

Наступне питання – чому саме для майбутніх журналістів запропоновано такий курс. Як відомо, термін «non-fiction» (а на сьогодні як синоніми використовуються «artistic nonfiction», «creative nonfiction», «literary journalism», «parajournalism») своїм походженням пов'язаний саме з журналістикою. Його ввів в ужиток журналіст Трумен Капоте, який у 1965 році в журналі «New Yorker» надрукував серію статей про вбивство родини, що трапилося у штаті Канзас. Публікація стала результатом журналістського розслідування. При цьому Трумен Капоте не тільки навів факти, але й звернувся до того, що ми традиційно знаходимо в художньому (фікційному) творі – мотивації вчинків своїх героїв (за своєю суттю це не може бути нічим іншим ніж авторською суб'єктивністю – письменник домислює, що його персонаж відчував у ту чи іншу мить, чому саме так той поведився). Тому він і визначив свою працю як майже не журналістську – «роман нон-фікшн» («non-fiction novel»). Тобто сам Т. Капоте усвідомлював, що суто журналістському твору (йшлося про реальну історію, автор збирав та наводив факти, свідчення, документи) він надав художню форму, і його книга була схожою на роман. Роман «нон-фікшн» «In Cold Blood» («Холоднокрівне вбивство») викликав такий сплеск уваги читачів, що до тих же саме засобів, коли фактуальне поєднувалося з художнім (переважним чином - психологізацією та мотивацією, розвитком суб'єктного плану) звернулися й інші журналісти. З'явилося й теоретичне обґрунтування нового феномену у журналістиці – книга Тома Вулфа «Нова журналістика та Антологія нової

журналістики», яка складається із статті самого Т. Вулфа про сутність нон-фікшн та низки творів різних авторів, представників журналістики нон-фікшн.

Поступово таке явище як «нова журналістика» (або «нарративна», «нон-фікшн») стало розповсюджуватися. Хоча це не означає, що всі дослідники ставляться до нього позитивно. Деякі все ж наполягають на вимозі «чистоти» жанру. Так, наприклад, О. М. Косюк пише: «...жоден журналістський текст не може розраховувати на популярність літературного. Він топосний, одноразовий, адресований невеликій кількості людей» [4, 201]. І далі: «Кожен жанр журналістики – це передусім найоптимальніша форма для певних вкладань та оприлюднень фактів, думок, вражень. Інформаційні жанри (репортаж, замітка / новина, звіт та інтерв'ю) констатують факти, а отже – жодним чином не продукують суджень, припущень, прогнозів, емоцій та образності» [4, 202]. Протилежною є оцінка феномену журналістики нон-фікшн М. К. Василенком, який у своїх «полемічних нотатках» пише, що вона «має шанси розвинутися», але наполягає на тому, що «лише за умови, коли на неї буде суспільний читацький запит». Свою тезу науковець мотивує тим, що читачам слід повідомити «про нові методи подання матеріалу, апробувати їх в друкованих та інтернет-виданнях» [2, 59] І ще одна вимога – не поширювати визначення матеріалу як нон-фікшн на будь-які журналістські твори. В основі «нової журналістики не лише минулого, але й майбутнього мають бути інформаційні жанри, – наполягає дослідник. – Репортаж та інтерв'ю – як базові, звіт та замітка – як додаткові компоненти в структурі твору. Однак нова журналістика за своєю основою передбачає широке використання групи художньо-публіцистичних жанрів. Насамперед – нарису, іноді – фейлетону, есею. Аналітична група жанрів використовується традиційно: для оцінки події, що трапилася; окреслення авторського ставлення до поданої інформації» [2, 58]. Висновок про те, що українські автори активно засвоюють досвід засновників нового журналізму, робить й Ю. М. Починок, констатуючи: «Бачимо багато споріднених прийомів, спільну манеру писання, використання провідних технік текстотворення новожурналізму» [5, 32]. Поширення інтересу до практик журналістики нон-фікшн мотивує на ознайомлення студентів з явищем, з яким вони неодмінно зіштовхнуться або як читачі або як автори публікацій. І це явище, у якого є як опоненти, так і прихильники, поступово стає все більш значимим.

І останнє питання: чому саме для магістрів запропоновано цю дисципліну. Головним чином у зв'язку з тим, що слухачі другого рівня вищої освіти вже володіють теоретичними знаннями і практичними навичками аналізу жанрів журналістики і тому здатні виявити та критично усвідомити ознаки відходу текстів нової журналістики від традиційної моделі. Наведемо приклад. На

одному з занять студентам було запропоновано прочитати та прокоментувати інтерв'ю Фредерика Бегбедера «Том Вулф» не тільки тому, що це була бесіда з одним із засновників «нового журналізму», але ще й тому, що й сам інтерв'юєр працює на межі «фікшн / нон-фікшн». Дев'яносто одна стрічка тексту «бесіди» (так автор назвав книгу своїх інтерв'ю) за своїм жанром – портретний нарис або літературно-критична стаття (сюди ж можна ще додати п'ять стрічок висновків). Сорок сім стрічок – це безпосередньо питання до Тома Вулфа та відповіді на них. Таким чином, текст самого Бегбедера (його враження, його думки, його власна концепція мистецтва і співбесідника) у два рази більше ніж безпосередньо те, що ми називаємо інтерв'ю (опитуванням відомої особи на актуальну для читачів тему). У цілому інтерв'ю зацікавило студентів. Анастасія Татарчук так прокоментувала прочитане: «Інтерв'ю Фредерика Бегбедера з Томом Вулфом однозначно не можна назвати класичним, яке ми звикли бачити у ЗМІ з дотриманням журналістських стандартів. Воно більше тяжіє до публіцистики (есею чи нарису). Розмова між Вулфом та Фредериком розгорнута в художньому стилі, де є авторські рефлексії, описи, емоційні відступи й навіть гумористичні вставки. Наприклад, момент, де він називає Вулфа «старим сутенером, що йде до шлюбу», виходить за межі класичної журналістики. Виникло враження, що я, як читачка, третя зайва у їхньому інтелектуальному двобої. Але попри суб'єктивність, інтерв'ю базується на реальних подіях і висловлюваннях Вулфа. Автор не просто записує відповіді, а розширює тему, згадує інші твори Вулфа, проводить паралелі з історією та літературою. Наприкінці інтерв'ю Фредерик Бегбедер називає американського письменника і журналіста Вулфа «французьким письменником» не буквально, а метафорично. Французька література – це про реалістичне висвітлення світу. І з представленого інтерв'ю ми дізнаємося, що у своїх книгах («Я, Шарлотта Сіммонс») Вулф детально змальовує американське суспільство, висміюючи його абсурдність і лицемірство. Мушу сказати, що читати було цікаво і незвично. Раніше не зустрічала подібні матеріали». Анастасія Чорноморець запропонувала таке бачення цього тексту: «Інтерв'ю Фредерика Бегбедера з Томом Вулфом – це жива, іронічна та глибока бесіда двох інтелектуалів. Бегбедер вправно підхоплює стиль Вулфа, розмовляючи з ним мовою іронії та провокації. Вулф, зі своїм незмінним білим костюмом, грає роль спостерігача, який помічає найдрібніші деталі сучасного суспільства. Особливо цікава його критика студентського життя в романі «Я, Шарлотта Сіммонс», де автор піднімає питання моралі та майбутнього еліти. Бегбедер, зі своїм характерним стилем, вдало провокує Вулфа на відверті відповіді та гумористичні репліки. Діалог виходить жвавим, наповненим гострими думками та тонкою іронією. Це інтерв'ю відрізняється від класичного журналістського формату, де запитання чітко відокремлені від

відповідей. Фредерік Бегбедер використовує яскравий, художній стиль, який межує з літературним есеєм». І, нарешті, враження Олександри Манохиної, яка, зокрема написала: «І хоча Бегбедер постійно намагається підчепити Вулфа, спровокувати його, наприкінці він все таки визнає його значущість. Загалом це виглядає як розмова двох розумних іронічних людей. Мені було дуже цікаво почитати це інтерв'ю, завдяки своїй незвичності воно абсолютно точно не може залишити байдужим». Як бачимо, нова журналістика (журналістика нон-фікшн) не може залишити байдужими. Це, безумовно, не значить, що майбутні журналісти почнуть створювати власні тексти, орієнтуючись саме на цей напрям. Але виявлення відходу від журналістського стандарту – це ще один шлях активізації уваги до цього стандарту.

Дисципліною «Фікшн та нон-фікшн: словесність як мистецтво факту та вимислу» передбачено ще цілу низку питань для обговорення. Це все те, що обумовлено особливостями сприйняття людиною простору, часу, розумінням нею того, що таке «реальність» і якою вона є і до усвідомлення чого закликають своїх читачів як митці художнього слова, так і науковці та журналісти. Тобто розглядаються питання, які є спільними як для фактуальної так і для фікційної словесності. Звертається увага на сутність самої фікційності та умовності в мистецтві, на ті твори, які вважаються фантастичними (утопія, наукова фантастика, готична література, міфопоетичні твори тощо) і які також провокують до вирішення питання про те, що ж таке реальність і як про неї слід розповідати.

Висновки. Наша доба – час антропологічного звороту всіх наук. Вибіркова дисципліна «Фікшн та нон-фікшн: словесність як мистецтво факту та вимислу» також долучає майбутніх журналістів до вирішення антропологічної проблематики шляхом аналізу засобів нарації, які використовують сучасні майстри вербальної творчості як художньої так і нехудожньої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варикаша М. М. Література non-fiction: поміж фактом і фікцією. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 3. С.28–38.
2. Василенко М. Перспективи нової журналістики в Україні. Полемічні нотатки. *Образ*. 2021. Вип.2 (36). С.54–62.
3. Іванова О. Тілесність мистецтва слова в епоху тотальної інформаційності. *Проблеми сучасного літературознавства: Зб. науков. праць*. Одеса: Астропринт, 2014. Вип. 18. С.18–28.
4. Косяк О. М. Особливості дослідження нон-фікшн у сучасному інформаційному просторі. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Т.32 (71). № 4. Ч.3. С.199–204.

5. Починок Ю. М. «Нова журналістика» в українських і польських текстах кінця ХХ – початку ХХІ століття: літературні тенденції та інформаційні виклики. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціальні комунікації»*. 2015. Вип. 7–8. С.27–36.